

„ЙОРДАН ЙОВКОВ. НОВИ ИЗСЛЕДВАНИЯ“. Сборник. С., БАН, 1982. 300 с.

„Понякога ми се струва, че Йовков като тема за изследване е изчерпан, критиците са казали всичко. Какво ново би могло да се прибави?“

Съмнението, изразено от акад. П. Динев в статията му за единството на Йовковия свят, вероятно не ще да е било само негово. За Йовков наистина е писано твърде много. Всеки опит да се върнем към делото и личността му носи риска да повторим общоизвестни вече истини.

Толкова по-знаменателно е, че Йовковската тема продължава да привлича и днес не само българските, но и чуждестранните изследователи. Стогодишнината от рождението на писателя е активизирала усилията на десетки литературни историци, езиковеди, библиографи. Издаденият във връзка с нея юбилеен сборник е пръв по рода си колективен опит да се продължат насоките на досегашните Йовкови проучвания. Същевременно той набелязва ред нови проблеми в светлината на извършената през 60-те години методологическа преоценка на националната ни културно-художествена традиция.

Така видян, сборникът „Йордан Йовков. 1880—1980. Нови изследвания“ е труд навременен и необходим не само като израз на трайния пиетет към Йовковото наследство, но и като свидетелство за постиженията и перспективите на съвременното ни литературно-историческо мислене. Основно достояние на труда е приемствеността му с предходната изследователска традиция. Тя е изразена в поместените на уводно място статии на акад. Г. Цанев и акад. П. Динев. Освен че са били непосредствени свидетели и последователни тълкуватели на Йовковата творческа еволюция, двамата старейшини на днешното ни литературознание познават отблизо и личността му. Като обобщават основните белези на Йовковия свят — хуманизма (Г. Цанев) и концептуално-художествената му цялостност (П. Динев), те ни откриват и някои интересни моменти от характера и поведението на човека Йовков. Ето защо техните разработки имат едновременно и литературоведска, и историко-документална стойност.

С оглед тази втора документално-биографична линия с тях са свързани съобщенията на Е. Йовкова „Последните писма на

Йордан Йовков“ и на Ст. Чирпанлиев „Йовков и Жеравна“. Литературоведски-обобщаващата насока пък е доразвита от Т. Жечев в кратката му съдържателна статия „Необходимите полюси“. Авторът съпоставя Йовков с Елин Пещи, за да ги определи като художници коренно различни, „в известен смисъл антиподни“. Единият умее като никой друг „да скъси дистанцията между живот и литература, да те постави като че ли в непосредствен допир със самата действителност, със самите ъгловати явления във всичко им многообразие и жизнена пълнота“. Другият — „странен изгнаник в своето време“ — се стреми „романтично да ги извиси до една висока нравствена истина, да извлече непомръкващия смисъл, да открие трайното и вечното, заложено в сюжета и героя“. По този начин той се разкрива пред нас, съвременниците, като „другия полюс на литературния и културния живот в определен исторически момент“.

Върху Йовковата тяга към общочовешката значимост се спира Й. Холевич в статията „Добруджа в творчеството на Йордан Йовков“. Тя изтъква преобразуването на подробностите от историческата съдба на Добруджа и особено на фолклорната традиция, целешо да се улови „нещо по-съществено и трайно — народната философия“. Конкретният анализ разкрива „влианието не на Жеравна или на Добруджа; не пъстрата смесица на демографски групи, а това, което ги обединява в единната слава на народното мислене“. С други думи, „у Йовков се чувства присъствието не на отделен вид песни, а на народната песен като цяло, която за него, както за народа, е „летопис и история“ и жизнена философия“.

Но да се върнем към приемствеността в подхода на Йовковите идейно-художествени виждания.

Тя е нагледно изявена в статите на Л. Велева „Жетварят“ — път към нови творчески концепции“ и на испанския изследовател Хуан Едуардо Сунига „Бележки към кризата на патриархата в творчеството на Йордан Йовков“. В противовес на огрубено-социологическите тълкувания, характерни особено за 50-те години, двамата автори предлагат нов, от съвременна изследователска гледна точка прочит на Йовковата социално-етическа постановка. Сунига, в чийто анализ личи задълбочено познаване на българската история и народопсихология, изтъква, че творчес-

вото на Йовков е значимо като документ за кризата на социалните и нравствените ценности в периода на войните. Придържайки се към нормите на традиционния морал, писателят ни е оставил богат материал — „прекрасен и автентичен“, за социалната действителност в неговата родина и неговото време.

Детайлно и с усет за естетическото им своеобразие разглежда Йовковите социално-етически възгледи Л. Велева. Повестта „Жетварят“ — важна стъпка в развитието на Йовковите художествени концепции — ѝ дава отговор на въпроса, защо именно от нормите на традиционния морал изхожда писателят в оценката на съвременния нему социален живот. И ето нейното — на Л. Велева — тълкуване: на базата на нравственото единство, постигнато между героите, Йовков постига единството на своя художествен свят, като отстранява хаоса и отчуждението, доминиращи дотогава в творбите с военна тематика, за да изобрази човешката природа „благосклонна, открита към света и живота дори и в най-дълбоката си същност“.

Върху особеностите на сблъсъка между романтичните Йовкови представи със суровата действителност — сблъсък „трагичен, но по Йовковски просветлен“ — обръща внимание и П. Тотев в статията „Хан, чифлик, граница“. Без да подминава „страшната непримиримост, която гласа хората едни срещу други“, писателят неизменно поставя в центъра на своята творческа вселена слънцето — ласкавото, меко, животворно слънце на добротата, приятелството, любовта. Така — чрез слънчевото привличане — той в същност надмогва отчуждението и омразата в един момент от българския исторически живот, когато „врхлхат социални бури и летни градушки, отварят се дълбоки пукнатини в душите и в закадиялата за влага земя“.

От посочените дотук изследвания личи колко траен е интересът към социално-етическата значимост на Йовковия художествен свят. В този смисъл сборникът „Нови изследвания“ продължава една характерологична за българското марксистическо литературознание, актуална и днес насока. Но явно е също така и това, че той съществено се отдалечава от равнището, на което бе разгърната тази насока през 50-те години. Защото наблюденията върху проблематиката, замисъла, идеите сега са органично свързани с въпроса, как, по какъв начин те са „оформени“, „оухуджествени“. Тук вече ще съзрем плодотворните последици от диалектическия подход към националното ни културно-историческо наследство, утвърден през миналите две десетилетия. Задълбоченото вникване в Йовковата поезика и стилистика още на времето се оказа исторически навременно и изследователски промислено преди всичко с оглед преоценката на авторовите социално-етически концепции. Но то откри

и възможността да оценим по новому място то на Йовков в родната повествователна традиция, и приноса му за нейното обновяване и изписване в контекста на общоевропейските художествени търсения.

И тъй: вниманието към специфично-формалните аспекти на Йовковата проза е друга гат съществена особеност на сборника „Нови изследвания“. М. Шишкова се е насочила към „Вечери в Антимовския хан“ — „книга за кръстопътната на живота“ — и изтъква зад нейната привидна образно-пластичка реалистична „простота“ усложнената ѝ многопластова символическа природа. В разрез с битуващите в миналото мнения за патриархално-консервативната локална затвореност на Йовковия свят авторката третира Антимовския хан като отворено епическо и в не по-малка степен — символно пространство, открито за динамичка на живота, като възел на движения, средоточие на посоки, синоним на неспирно жизнено обновление. Подобно виждане в никакъв случай не обезсилва съвременните представи за самобитността на формите, в които се излива у Йовков битовото ежедневие. М. Шишкова точно забелязва, че във „Вечери“-те обновлението възхожда към съзерцанието и повторемостта, социално-конкретното и индивидуално неповторимото — към надвременното, универсалното, философски общозначимото. Извисен до своеобразен символ на нашата кръстопътна разположеност, Антимовският хан изразява в редуциран, художествено-условен вид някои от нейните преимущества и недостатъци, от нейните народопсихологически и културно-исторически последици.

„Прочетени“ на равнището на поетиката, „Старопланински легенди“ също открояват една непрочетена страна на Йовковите нравствено-етически обобщения. Св. Гюрвова уточнява категорията минало време, изпълняваща основна структуроорганизираща и идейнооформяща функция в цикъла, за да достигне до заключението, че Йовков е възсъздал модела на едно „постоянно, абстрактно време, което най-общо бихме могли да наречем време на героите и героическите постъпки“. То обаче съществено се различава от „същинското“ героическо време: това е моментът, когато се разпада патриархалният свят и героят се обособява от своята среда, за да се превърне в индивид. На базата на това обособяване художественото време в „Легенди“-те се оказва свързано с времето в „Идилите“ на П. Ю. Тодоров и в битовите поеми на П. П. Славейков. В намерението си да изобрази откошелните времена Йовков очевидно е достигнал до противоположния резултат — той се връща към тях с любов и пиетет, но като пришелец, с модерните разбириания и потребности на своето време. По този начин миналото се превръща в проекция на друго време и друга духовна проблематика.

Вниманието към индивидуалната непотворимост на героя, разделяща, но и свързваща го със социално-историческата среда, е предмет на изследване и в статията на Хр. Балабанова „Индивидуалната стихия на човешкото в изображението на Йордан Йовков“. Пластическо-психологическото единство човек—среда като основен принцип на Йовковото изображение е етапен момент в развой на българската художествено-реалистическа традиция. Но то има своите конкретни проявления в творби като „Староплански легенди“ и „Ако можеха да говорят“: търсейки в „Легенди“-те индивидуалната стихия на човешкото, Йовков създава стилови предпоставки да се приближи по-късно „до ритъма на всекидневното и живота на българското село, в което рисува „идеалните“ патриархални форми на този живот“. Машабите на човека в посочените творби — ето според Хр. Балабанова възможната „най-интересна съпоставка за вътрешната развойна диалектика в художествената проза на Йовков“.

Съзнанието за „детерминиращите Йовковата художествена система особености в контекста на художествения развой на националната белетристика“ е характерно за статиите не само на Св. Гюрова и Хр. Балабанова, но и на Ал. Йорданов — най-младия сред авторите в сборника. Той изтъква, че структурирането на Йовковия модел „не започва и не свършва само в границите на реалистичния художествен модел в българската литература, но активно се подхранва и от синтетичното осмисляне на трансформациите, които протичат в художествената система на символизма. Двете художествени системи (символическата и реалистично-психологическата) взаимно си влияят, проникват една в друга и се оттласкват... Но ако за първата от тях (символическата) това неспокойствие е многократно подкрепяно, то за втората — проблемът все още очаква своите изследователи.“ Във връзка с това се поставя въпросът: защо и как функционират механизмите, които формират отграничаващата специфика на Йовковата поезия? Кои са тези механизми?

За изясняването му авторът се обръща, както и М. Шишкова, към символиката на Антимовския хан в съотношенията му със символиката на пътя. Този втори раздел на работата обаче остава в известна степен обособен, самостоятелен спрямо въвеждението. Усеща се нуждата от обобщаващ финал, който по-точно би обвързал теоретическата постановка с интересния сам по себе си „приложен“ критически анализ. Но в статията се забелязва и друго, по-съществено: младата изследователска смяна се опира върху най-ценното от наблюденията на критиката между двете световни войни и същевременно върху съвременните литературоведски проучвания. Но тя очевидно търси не просто да ги синтезира, а и да ги доразвие с разбирането, че всяко ново научно откритие е само поредна

крачка в еволюцията на научното познание.

С въпроса, който си задава, Ал. Йорданов се стреми да продължи новаторските обобщения на И. Панова за Йовковия разказ като „крачка встрани“ от предходната го традиция. Навременен и перспективен е също тъй опитът на В. Черниковеж да преоцени традиционния възглед за Йовков като творец, органично чужд на смешното. Статията „Смехът на Йовков. Бележки за романа „Приключението на Героломов“ разкрива в нова светлина „усилията на Йовков да създаде социален роман, да погледне живота откъм тъмната му страна и тървайки по следите на грубата делничност в нашия обществено-политически живот след войните, да разбере защо човешките страсти понякога умират в странната гримаса на порока“. Последната Йовкова творба е оценена като „симптом на нелепа творческа криза“ — свидетелство не само за изпитанията на таланта, но и за стремлението му „да открие нови пространства за ново художествено познание“. Това разширява представата за романтичния съзерцател и милостивец — оказва се, че той е и безмилостен критик на своето социално обкръжение.

И една друга интересна разработка върху Йовковата поезика — „Формоизграждащи принципи в разказа „Шибил“ на Кл. Протохристов. Тя също е съобразена с „направеното досега от изследователите на Йовковото творчество“ — но пак в качеството му на „изходна точка (разр. м. — С. Б.), която едва ли някой би имал основание — а и сили — да пренебрегне“. Оттук нататък, опирайки се на Йовковите признания пред Сп. Казанджиев и на утвърденото вече изследователско становище за „музикалността“ на Йовковото повестуване, Кл. Протохристов се интересува от „същността на музикалното“ начало в стила на писателя. Детайлният анализ на структурата на „Шибил“ позволява да се установи на равнището на композицията и повествователния ритъм наличието на принципи, изпълняващи активна формообразуваща функция както в словесното, така и в музикалното изкуство. По този начин са не само потвърдени, но и конкретизирани твърденията за особената „музикалност“, „хармоничност“, „звучност“ на Йовковия свят, които имаха в досегашната изследователска практика до голяма степен констативен, „метафорически“ характер.

На фона на обобщаващите наблюдения на Г. Цанев, П. Динев и Т. Жечев по-младите литературоведи са се насочили, както личи, към по-частни проблеми и ги разглеждат върху сравнително ограничен фактологически терен — с оглед една или друга Йовкова творба. Подобно стесняване на изследователската гледна точка несъмнено се дължи на липсата на опит, но е и обективно наложено заради нуждата от един по-гълъбинен, вникващ литературоведски прочит. Па-

ралелно с тенденцията към „средоточаване“ обаче сборникът „Нови изследвания“ по своеобразен начин „отваря“ Йовковата проблематика, поставяйки я в контекста на европейския литературен процес. Известният румънски българист Константин Велики, преводач и интерпретатор на Йовков, се спира върху рецепцията на творчеството му в Румъния, както и върху трайния му интерес към румънската литература. Прозата на Йовков е била и е добре позната в Румъния, изтъква Велики. От друга страна, никой преди или след Йовков не е бил по-добър популяризатор на румънската литература в България. Съотносимостта на „Вечери в Антимовския хан“ с „Анкуциният хан“ на М. Садовану отново е привлякла изследователското внимание. П. Бояджиев изтъква тематичните прилики, но и стиловите различия между тези творби — шельоври на „близки по дух писатели“.

Освен в румънската литература Йовковото творчество намира своя аналог и в руската — у Толстой. Ел. Димитрова сравнява подхода на двамата писатели към военната тема, за да заключи, че те вънасят нови проблеми в родните си литератури, доколкото изследват — всеки по свой начин — психологията на страха и храбростта. Независимо от различията, „поставен до такъв опасен съперник, нашият класик с достойнство издържа паралели с него. Той не се загубва в могъщата сянка на руския гений, а, напротив, на този богат фон забелязва още по-ясно със своята неповторима индивидуална красота.“

Безспорното привличане на Йовковия талант проличава и от факта, че през 1942 г. романът „Чифликът край границата“ бива преведен на чешки език от Бохумил Матеиус — име, зад което се скрива в условията на окупация и нелегалност забележителният критик, историк и теоретик Бедржих Вацлавек. В романа той оценява силното му социално съдържание, въздействащата поетичност на природните картини и стилистичната изисканост. Според автора на статията „Бедржих Вацлавек и Йордан Йовков“, известния познавач на българската литература Зд. Урбан, този превод, макар и направен от немски, е „безспорно успешен“ етап в проникването на творби от Йовков в чешки литературен контекст. Въздействието на Йовков върху революционно настроената българска интелигенция изтъква Б. Вапцарова в статията „Йордан Йовков и Никола Вапцаров“.

Особено характерни със своята проблемност и съдържателност са сред тази група от статии работите на И. Дачев „Йордан Йовков и античните литератури“ и на Ив. Сарандев „Йордан Йовков и европейският литературен процес от 20-те и 30-те години“. Първата третира един съвсем слабо проучен досега проблем — за трайните интереси на Йовков към античността, благодарение на които „си изработва до голяма степен

един зрял поглед към историята и литературата, постига завидна образованост, писателски опит и майсторство“. Подробно са проследени не само античните тематични реминисценции в творчеството на писателя, но и дълбинното влияние на античната култура — изтънченост и мъдрост на мисълта, кристална яснота и пълнота на прозренията, интерес към възвишените непреходни нравствени добродетели.

За разлика от Дачев Ив. Сарандев „ситуира“ Йовковата проза в контекста на съвременните й европейски художествени търсения. Той изследва трактовката на военната тема у Йовков, Барбюс и Хемингуей и посочва как с уталожването на военновременните изживявания се променя и творческият подход към тях: тягата към документалност и автентичност отстъпва пред по-дълбокото осмисляне на събитията от дистанцията на съвременния социален опит, в перспективите на бъдещето. В талвега на тази обща тенденция намират своето място и Йовковите виждания за войната. Във втория раздел на статията е изследван проблемът за мястото и ролята на повествователя. Стремлението към безсюзетност и обективизираност на повествованието в зрялата Йовкова проза я сродява с аналогични процеси в западноевропейската художествена практика, в основата на които залага опитът на Пруст и Т. Ман. Заедно със сходствата на равнището на поетиката Сарандев посочва несходството на обуславящите ги мирогледно-художествени и социално-психологически фактори, за да заключи, че „сътвореното от българския белетрист се включва в процес, който надхвърля рамките на нашата литература, и се съизмерва с постиженията на европейската и на световната художествена мисъл“.

Наред със специфично литературоведските наблюдения в сборника „Нови изследвания“ е отделено място и на езиково-стилистични проучвания върху Йовковото наследство. Ст. Илчев се спира върху имената и прякорите в произведенията на Йовков, С. Атанасова — върху художествената функция на турцизмите. Вплетени в тъканта на „Старопланински легенди“ „с неподражаемо умение“, те внушават „достоверност при изобразяване на събития, лица, случки, бит“. В. Кювлиева-Мишайкова обръща внимание върху „Сравнението като стилистичен похват в „Старопланински легенди“ и „Песента на колелетата“. Богатите стилистични функции на сравнението — елемент от съвършенството на Йовковия език, според нея са израз на дискретното авторово присъствие в текста за разлика от непосредната самоизява на разказвача във Вазовата проза.

В заключение ще изтъкнем: първият по рода си колективен труд за Йовков е един успешен опит да се задълбочи и доразвие представата за значимостта на писателя както в развоя на българската художествена традиция, така и в европейския литературен про-

пес. Наистина в него остава открит въпросът за ролята на Йовковите етически възгледи във формирането на съвременните хуманистично-художествени концепции, както и за актуализирането на авторите изобразителни принципи в постиката на 60-те и 70-те години. От друга страна, статиите в сборника са неравностойни в качествено отношение. Чувствува се отсъствието на авторите, които допринесоха през 60-те години за преоценката на Йовковото творчество. Във всеки случай благотворното влияние на тази преценка личи и днес — „Нови изследвания“ са неопровержим документ както за непреходното значение на Йовковата проза в националния духовен живот, така и за актуалността ѝ в съвременните ни социално-хуманистични търсения.

Сабина Беллева

„ЧЕХИ И БЪЛГАРИ. КУЛТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ“ ОТ ЗДЕНЕК УРБАН.
С., 1981, Изд. на ОФ

Под това заглавие книгата на изтъкнатия чешки българист Зденек Урбан разглежда историята на литературните и културните взаимовръзки между двата славянски народа преимуществено на едно контактологично равнище. Още в началото трябва да отбележим, че в този обем неговата книга няма възможност да обхване и представи цялостно, като система от връзки, проблема, което изисква между другото нейното включване и на други нива на изследване — стилистични, типологически и пр. с произтичащите от това възможности и рискове. Така, както е реализирана, книгата на проф. Урбан няма да ни впечатли и с някакъв новаторски подход към изследваните факти и явления, но в нея има нещо, което ни задължава да я оценим като важна негова заслуга в развитието на чешката българистика. А това е научната му добросъвестност, завидното му в своята последователност и постоянство доверие към логиката на историко-литературните факти.

Книгата включва няколко студии и статии, които разглеждат най-съществените моменти от литературните и културно-историческите отношения между чехи и българи през XIX и XX в. Въпреки че авторът не скрива и тук предпочитанията си към определено тематическо единство, обединяващият принцип на сборника се определя и от усилията му за единство в изследователския подход. У Урбан има един постоянно действащ фактор, който детерминира в голяма степен маниера му на изследвач в областта на междуславянските културни традиции и отношения: доверието му към фактите, но и съмнението в тяхната изчерпателност, завършеност, окръженост. Затова той постоянно и упорито се връща към тези факти, анализира ги, уточнява и стабилизира представите ни за тях, за да извлече същността им. В желанието

да бъде оптимално точен в своите преценки и изводи авторът винаги се стреми да стесни обема на неаргументираните твърдения, на догадките и предположенията. Това дава своето отражение върху количествено-обемното съотношение между отделните изследвания в сборника, но поддържа едно ниво на качествена аргументировка и приемливост на тезата. От такава гледна точка всяка от поместените в книгата студии и статии съдържа определени приноси моменти, но най-съществен принос бележат по-обемните изследвания на автора: „Показалец“ на Раковски и неговият отзвук в Чехия, „Божена Немцова и България“, „Отношението към личността и литературното дело на Христо Ботев в Чехия (1871—1918)“ и др.

В първата студия не само се дават ценни указания за причините, породили широкия отзвук към книгата на бележития деец на Българското възраждане в Чехия, но за първи път в чешката българистика се прави аргументиран опит да се реабилитират нейните научни и художествени качества. Неслучайно към това първо българско систематично ръководство по етнография и фолклор проявяват най-значителен интерес и авторитетни чешки учени като Ригер, Воцел, Дуновски, а по-късно Махал, Поливка и др., но и първокласни майстори на чешкото художествено слово и вещи познавачи на славянския фолклор като К. Я. Ербен, Б. Немцова. Със своя богат доказателствен материал тази студия на проф. Урбан убедително сочи, че интересът сред чешките научни и културни среди към „Показалецът“ на Раковски се детерминира не само и не просто от обаятелната личност на неговия автор, а преди всичко от действителната научна стойност на труда, от огромното богатство на събрания и систематизиран в него фолклорен и етнографски материал.

Тематично и концепционно свързано с първата студия е второто изследване на Урбан — „Божена Немцова и България“. Тук авторът съсредоточава своето внимание предимно върху „литературните резултати“ от интереса на големата чешка писателка към България. В резултат на конкретни наблюдения и анализи на преводите, които Немцова прави на някои български народни приказки и етнографски очерци, свързани със старинни народни обичаи и представи, авторът преобръща вкоренения досега възглед за случайния, епизодичен характер на този интерес на Немцова към България и българите. И тук изводът на автора, който почива на солидна фактическа аргументация, не буди съмнение в своята безспорност.

Важно място в книгата заема и студията „Отношението към личността и литературното дело на Христо Ботев в Чехия — 1871—1918 г.“ Тя има характер на едно последователно и обширно изложение за отношението към личността на гениялния български поет и революционер в Чехия, за преводите и ре-